

תביעות משפטיות בין אבות ובנים

ראשי פרקים

- א. בנים שתובעים אבות
1. האם הבן רשאי לתבוע את אביו לדין?
 2. הקושי שהבן יחייב את אביו הנתבע שבועה
- ב. אב שתובע בן
1. הבן הנתבע הולך אחר אביו התובע
 2. השבעת האב
- ג. סיכום

אף שהיחסים בין אבות ובנים, ברמה הטבעית וברמה ההלכתית, אמורים להיות אידיאליים, אהבת אבות לבנים, ורחמים עליהם, גידולם וטיפולם, כיבוד בנים להוריהם ואהבתם להם, בכל זאת, יש אבות ובנים, אשר לא שפר חלקם, והם מסתכסכים, באופן שהם מתגלגלים להליכים משפטיים.

כיצד מתייחסת ההלכה להליכים משפטיים כאלה? להלן נתייחס לשתי בחינות: א. בנים שתובעים את אבותיהם. ב. אבות שתובעים את בניהם.

ברור שכוונתנו בביטוי "אבות" להורים, אב או אם, ובביטוי "בנים" – לבן או לבת, אלא אם כן נאמר אחרת. כמו כן נגביל עצמנו לעניינים שנחשבים לדיני ממונות, ולא לעניינים שנחשבים לדיני עונשין.

א. בנים שתובעים אבות

1. האם הבן רשאי לתבוע את אביו לדין?

התשובה לשאלה זו לכאורה היא שלילית, כי הבן מצווה על כיבוד אביו ועל מוראו. ופרטי מצוות אלו רבו מלספור, כדברי הרמב"ם בפירושו למשנה (קידושין פ"א מ"ז): "מצוות האב על הבן (=שעל הבן) רבים מלספור, והדיבור עליהם יאריך מאד". ואמנם בגמרא (קידושין לב, א) נאמר: "שאלו את ר' אליעזר, עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם, כדי שייטול [=האב] ארנקי ויזרקנו לים בפניו [=בפני הבן], ואינו מכלימו".

יחסי הורים וצאצאים
מכון 'צומת', אלון שבות תשע"ד

ולכאורה מדובר שהאב זורק **ארנק של בנו לים** (=נזק כספי), והבן אינו מכלימו. ובאמת שבגמרא שם העירו: "ואי אמרת (=שהארנק) משל האב – מאי נפקא ליה מיניה?". אלא שבגמרא שם דחו הנחה זו, בטענה שאפשר לומר שמקרה זה היה בארנקו של האב, ובכל זאת יש חידוש בכך שהבן לא הכלים את אביו, כי מדובר בבן שראוי לרשת את אביו. ולמרות שזריקת הארנק לים תסב לבן הפסד עתידי בירושה, עליו להתאפק ולא להכלים את אביו.

הרמב"ם (ממרים ו, ז) כתב:

עד היכן הוא כבוד אב ואם, אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכוהו בפניו לים, לא יכלים אותן, ולא יצעק בפניהם, ולא יכעוס כנגדם. אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק. ועד היכן מוראן, אפילו היה לבוש בגדים חמודות ויושב בראש בפני קהל, ובאו אביו או אמו וקרעו בגדיו, או הכוהו על ראשו וירקו בפניו, לא יכלים אותן. אלא ישתוק ויירא ויפחד ממלך מלכי המלכים שצוהו בכך. שאלו מלך בשר ודם גזר עליו דבר שהוא מצער אותו יותר מזה, לא היה יכול לפרס בדבר, קל וחומר, למי שאמר והיה העולם ברצונו.

הנה כי כן אסור לבן להכלים אביו או אמו שגורמים לו נזקים ממוניים, או כשהם מכים אותו או מבזים אותו (=אין זאת אומרת שמותר להם לנהוג כלפיו באופן מביש ומזיק זה). כלום יכול הוא לתבעם לדין, בגין הנזקים שגרמו לו. נחלקו נו"כ של הרמב"ם בשאלה זו, עיין הגהות מימוניות ומל"מ שם. ומסתבר שלפי הרמב"ם יכול לתבעם, שהרי כבר הקדים וכתב (שם ה, טו): "מי שנתחייב (=אב) שבועה לבנו..." ומשמע לכאורה, מכח תביעה שהבן תבע את אביו (עיין שו"ת כתב סופר יו"ד, קז, וכן עיין שו"ת אגודת אזור יו"ד, טו), וכפי שנעיין בדין זה להלן. ובאמת שכבר הרשב"א (שו"ת ח"ז, תנה) כתב בשם רב האי גאון שבן תובע את אביו, אלא שיש בעיה לגבי חיוב שבועה, וכאמור, בעניין זה נדון להלן (תשובת רב האי גאון הובאה בתשובות הגאונים – זכרון לראשונים, סי' רו. וכן מצינו בשו"ת הרי"ף, כב, שבת תובעת את אמה).

ואמנם הטור (יו"ד רמ, אות טו), כתב בשם הרמ"ה, שדוקא להכלים את האב, אין רשות לבן, אבל לאחר מעשה, יכול הבן לתבוע את אביו לדין על שזרק ארנקו לים. וכך פסק הרמ"א בשו"ע (יו"ד רמ, ח) להלכה, שיכול הבן למנוע מאביו שלא יזרוק ארנקו לים, אבל לא יכלימו, ואם האב זרק, יכול הבן לתבעו לדין:

ויש אומרים דאם רוצה לזרוק מעות של בן לים, דיכול למונעו, דהא אינו חייב לכבדו רק משל אב. אבל לא משל בן. ואין חילוק בין לכבדו או לצערו. ודוקא קודם שזרקו, דאפשר דמימנע ולא עביד, אבל אם כבר זרקוהו אסור לאכלומיה, אבל יוכל לתבעו לדינא.

ובאמת נראה הדבר פשוט בתלמוד, שבן או בת יכולים לתבוע הוריהם לדין. שהרי בגמרא (ב"ב קעד, ב) מסופר שהיה אדם אמיד בשם משה עצרי, והיה לו בן תלמיד חכמים בשם רב הונא, שהיה עני (ומשום מה אביו לא סייע לו בפרנסתו). ובזמן שרב הונא נשא אשה, והתחייב בשטר כתובה לאשתו, אביו נאלץ לערוב על ההתחייבות של בנו, לכלתו. ואחר הנישואין, רב הונא נדחק בפרנסת הבית. ואביי שאל, האם אין מי שיכול ללכת לרב הונא ולהשיא לו עצה, שיגרש את אשתו. אשתו תתבע ממנו את סכום הכתובה. רב הונא לא יוכל לפרוע דמי הכתובה בשל עוניו. ואביו הערב, יפרע החוב במקומו. וישוב רב הונא ויחזיר את גרושתו, ויתפרנסו שניהם מדמי הכתובה, שהאב פרע לכלתו. ומעשה זה הובא גם בגמרא, (ערכין כג, א).

עתה נבוא חשבון. אילו רב הונא גירש את אשתו באמת, ולא היה לו דמי כתובתה. וגרושתו תבעה דמי הכתובה מאביו, שהיה ערב על התחייבות בנו בכתובה, זהו מהלך מובן. אבל רב הונא, לפי עצתו של אביי אמור לגרש את אשתו, רק כהליך טאקטי, כדי שזו תוציא דמי כתובה מאביו, ואז יחזור רב הונא וישאנה ויוכלו שניהם ליהנות מדמי הכתובה שהוצאו – לכאורה שלא כדין התקין – מן האב. אין צריך לומר שזה מהלך שקשה להלמו. ובכל זאת אביי חיפש מי שיוכל להשיא עצה לרב הונא לנקוט במהלך זה. ואם כן הוא בכספים שלא מגיעים מן הדין, לבן מאביו, כל שכן בכספים שמגיעים על פי דין מן האב לבן, שיוכל הבן להוציאם מאביו בדין, כגון כשהאב מזיק לבן, שהבן יכול להגן על עצמו ע"י הדין.

אולם עלינו להבחין בין דין ובין לפנים משורת הדין, כי בספר החסידים (מרגליות; תקפד), כתוב שלפנים משורת הדין מומלץ שהבן לא יתבע אביו לדין, כדי שלא יצער את אביו. עיין ברכי יוסף (יו"ד רמ, ג), שהביא את דברי ספר החסידים.

2. הקושי שהבן יחייב את אביו הנתבע שבועה

כבר נזקקנו לעיל לדברי הרמב"ם (ממרים ה, טו), ביחס לבן שתובע את אביו לדין:

מי שנתחייב שבועה לבנו, כך ראינו בו תמיד שאינו משביעו **בשבועת האלה**. שהרי זה בא **לקללת אביו**, אלא משביעו **שבועה שאין בה אֱלֹהִים**.

כדי להבין הלכה זאת נעיין בדברי הרמב"ם (שבועות יא, ח"י):

שבועת הדיינין בין שהיתה של תורה או של דברי סופרים... הנשבע או חז"ס"ת... ונשבע בשם או בכינוי, בשבועה או **באלה**... הרי הוא **אָדוּר** לה' אלקי ישראל... אם יש לזה אצלי כלום.

ואם כן, לפי זה, אסור לבן להשביע את אביו בקללת אדור, כי אסור לבן לקלל את אביו או אימו (רמב"ם סה"מ, לאוין שיח; ממרים ה, א"ה, י; שו"ע יו"ד רמא, א).

יתירה מזו, הגאונים התקינו שבתי דין ישביעו בקללה, ולא בלשון שבועה, בגלל חומרת השבועה (עיין אוצר הגאונים, גיטין, תשובות קס"קסז). וכך יוצא שאם בן תובע את אביו, לפי תקנת הגאונים, לא יוכל להשביעו בשם ה', בגלל חומרת השבועה, ולא יוכל להשביעו באֱלֹהִים, כי זו קללה. וכאמור, אסור לבן לקלל את אביו (ממרים ה, א). ולכן לפי הרמב"ם, שלא התייחס לתקנת הגאונים, הבן התובע את אביו, יצטרך להשביעו בשם ה', ולא באֱלֹהִים.

כאמור, הגאונים התקינו או הנהיגו שלא להשביע בשם ה' בקללה, ולכן ביחס לבן שתובע את אביו, נאמר שם בשם רב האי גאון כדלקמן:

הבן התובע את האב **לא אשכחן ראיא להפקיע תביעתו של בן, שלא להשביע את האב**. אלא רגילין בתי דינין לומר לבן הקנה תביעתך לאחר, שלא תבוא לידי מקלל אביו, וכי הויא לאחר, לא אתי להיא מילתא. (שו"ת הרשב"א, ח"ז, תנה).

הנה כי כן, רב האי גאון לא רצה להפקיע בפועל זכותו של בן לתבוע את אביו, בגלל שהבן לא יוכל להשביע את אביו לא בשם ה', בגלל תקנת הגאונים, ולא באֱלֹהִים, בגלל הדין, ולכן הוא מעיד שבתי הדין רגילים בתביעות מסוג זה ליעץ

לבן להקנות את זכות תביעתו למישהו, והמישהו הזה הוא שיתבע את האב וישביעו אם יהיה צורך בכך, באֵלָה.

ואם כן, שלושה דברים למדנו מתשובת רב האי גאון, אותה הביא הרשב"א:

(א) זכות הבן לתבוע את אביו. ואין להפקיע זכות זו;

(ב) אין להשביע את האב. ומשמע שלא בדין שבועה ולא בדין קללה. ואע"פ שעיקר האיסור הוא בקללה, כנראה משום שרב האי גאון נאמן לתקנת הגאונים שלא משביעים בשם ה', בגלל חומרת השבועה, אלא רק בקללה. ובקללה אסור להשביע את האב, כדי שהבן לא יקלל את אביו;

(ג) לכן כשלבן יש תביעה כנגד אביו, אומרים לבן שיקנה תביעתו לאחר, והאחר יתבע את האב, ואז אין מגבלה שהאחר ישביע את האב בקללה.

ובשו"ת הרי"ף (צב) מצאנו שבת יכולה להטיל **חרם בסתם** כנגד אמה שתובעת אותה, כדי להבטיח שהאם לא טוענת טענת שקר נגדה:

שאלה: לאה טענה על דינה ביתה, כדי להשביעה [=כלומר שהאם תבעה את הבת, ואם הבת תכחיש את טענת אמה, הבת תצטרך להישבע]. ויש מן הדין שתחרים דינה בבה"כ על מי שטען עליה לשקר כדי לזלזל בה ולהשביעה שלא כדין.

כלומר האם הבת רשאית להטיל **חרם בסתם**, לא ישיר ואישי על אמה, אלא חרם על כל מי שטוענת כנגדה טענת שקר, וזאת כדי להרתיע את האם שתמשוך תביעתה, אם באמת בשקר יסודה. ולא תגרום לבתה להישבע.

תשובה: כך ראינו שאסור לאדם לטעון על חבירו שקר, כדי שיבוא לידי שבועה, שנאמר מדבר שקר תרחק. ואם כן, דרשאה דינה [=הבת] להחרים בבית הכנסת בשם מי שתובעה ואחר ישבע, ואם לא רצתה לאה [=האם] בכך, אומרים לה (=לאם), אם כן, את רוצה להשביע לשקר, אין להשביעה, עד שתחרים.

לעומת זאת מצאנו בשו"ת הרשב"ש (סוף סי' רפט) **שבנים אינם רשאים להטיל חרם סתם כנגד אביהם**, בגלל שחרם הוא כמו קללה, ואין לבן להשביע אביו בקללה.

וכן מצאנו בשואל ונשאל (ח"א חו"מ, ל) שהכריע שבן או בת שתובעים אביהם, שאין להם להטיל חרם בסתם על אביהם, וזאת בגלל שהרשב"ש פסק שחרם הוא בכלל קללה, ולדעתו, יש איסור להטיל חרם בסתם כנגד האב, גם כשביה"ד הם המטילים חרם בסתם.

כך יוצא, איפוא, שבאנו למחלוקת אם בן יכול להטיל חרם בסתם כנגד אביו. לפי הרי"ף – מותר, ולפי הרשב"ש והשואל והמשיב – אסור.

יתירה מזו, מצאנו בשו"ת מהרש"ם, ח"א, מ, שאסור לבן להטיל מי שפרע על אביו בבי"ד (=כשאב חוזר בו מדיבורו העסקי לבן), אלא רק מודיעים לאב, והוסיף:

ומ"מ ע"י הרשאה לאחר נראה פשוט דמותר, כדין משביע בארור שכתב בתשובה הגאונים והובא בט"ז

וראיתי בספר סדר הדין בבית הדין הרבני (שוחטמן, כרך ב, עמ' 738, הערה 567), שהביא כן בשם שו"ת קנין תורה בהלכה (ח"ו, קנא, סעיף ז).

ב. אב שתובע בן

פשוט הדבר שאב רשאי לתבוע את בנו בדין תורה על נזק שהזיקו או על חוב שחייב לו. כי אין סיבה הלכתית שתמנע הליך כזה, ובחיים יש פוטנציאל של חיכוכים גם בין אב לבן, שמסתיימים בהליכים משפטיים. כדמות ראייה עיין משנה ב"ב (גה) שאין לאב חזקה בנכסי הבן. ולא לבן חזקה בנכסי האב. ופירוש הדבר, שאם הבן טוען שקנה או קיבל קרקע מסוימת מאביו, ואבד לו השטר, והוא טוען שהראיה על בעלותו, שהוא מחזיק באותה קרקע שלוש שנים רצופות, ואביו לא מיחה בו, טענת חזקה זו (שמועילה לכל מחזיק), לא תסייע לו. כי אין אב מקפיד שבנו משתמש בקרקע שלו. ולכן ישבע האב שבועת היסת, שהקרקע שלו, ותישאר הקרקע ברשותו. הרי לנו מציאות שעלולה להביא את האב והבן לביה"ד. שהאב תובע פינוי הבן מן הקרקע, משום שהוא מסיג גבול. וגם בתביעות כאלה אנו נראה שמתעוררות שאלות של כבוד ומורא האב, וגם עניין השבעות וחרמות.

1. הבן הנתבע הולך אחר אביו התובע

אם תובע רוצה להתדיין בעירו, ונתבע רוצה להתדיין בעירו, נפסק בשו"ע, ע"י הרמ"א (חו"מ יד, א):

התובע צריך לילך אחר הנתבע, אם הוא בעיר אחרת. אף על פי שבעיר התובע הבית דין יותר גדול.

מקורו של דין זה בשו"ת מהרי"ק (שורש א'). ולפי זה אם אב תובע את בנו לדין תורה, לכאורה, על האב התובע להתדיין במקום שבנו הנתבע מעוניין להתדיין שם.

אולם מהרי"ק בשו"ת שורש נח, פסק כדבר מובן מאליו, שאם שתבעה את בנה – על הבן ללכת להתדיין במקום שהאב מעוניין להתדיין שם, ומהרי"ק נזף בבן ואיים לנדותו משום שרצה שאמו תתדיין עמו בעירו, ובכך היה מטריח את אמו, שתגיע להתדיין למקום שהוא מעוניין בו. כי הוא (הבן) חייב בכבוד אמו ומוראה. שהרי אם האב היתה נתבעת ע"י מאן דהוא לדין, היה צריך הבן לחסוך מאמו אותו טורח, ללכת הוא בעצמו ולהתדיין.

וגם תשובה זו של מהרי"ק נפסקה להלכה ע"י הרמ"א בשו"ע (יו"ד רמ, ח):

בן שיש לו דין עם אביו, והאב הוא תובע הבן, צריך הבן לילך אחר אביו, אע"פ שהבן הוא נתבע, ודר בעיר אחרת, שזהו כבוד אביו.

אולם הרמ"א – גם כאן בעקבות המהרי"ק – הוסיף ופסק שם:

אבל האב חייב לשלם לבן הוצאות, דאינו [=הבן] חייב לכבדו [=את אביו] משל הבן.

דין זה של חיוב האב בהוצאות הנסיעות של הבן לעיר האב לצורך התדיינות עמו, אינו נקי מספיקות, עיין שוחטמן, שם, ח"א עמ' 267, הערה 176.

כמו כן עיי"ש עמ' 268, שהבן הנתבע ההולך להתדיין בעירו של האב התובע, לא מפסיד טענת "קיים לי" כמנהג מקומו, וכן עיי"ש עמ' 268-9 ובהערות, שנחלקו הפוסקים, אם כופין על בן שמסרב לנסוע לעיר אביו התובע, כדי להתדיין שם.

2. השבעת האב

גם כשהאב הוא התובע יש והוא נשבע. הנה בדוגמה שהבאנו אותה בפתיח, שאב תובע פינוי בנו מקרקעו, משום שלדבריו הבן הוא מסיג גבול, על האב להישבע שבועת היסת כדי שיזכה בתביעתו. עיין רמב"ם (טוען ונטען יג,א) ושו"ע (חו"מ קמט,ב).

והרי לפי תקנת הגאונים, במקום שבועה מחרימים את הנשבע, וכך יוצא שהבן מקלל את אביו.

להלן עדות הר"י קאפח (בפירושו על הרמב"ם, הוצאת מכון מש"ה, שבועות יא,יג, אות יג), כיצד השביעו שבועת הסת בתימן, בפועל:

ובתימן לא נהגו בשבועת הסת להוציא ס"ת מן ההיכל, אלא גוללין את הפרוכת, ופותחין דלתות ההיכל ומשביעין בפני ס"ת. ויש שנהגו לפתוח ס"ת על הפסוק "לא תשא". ולא היו משביעים בנוסח רבינו, אלא קרוב לנוסח הראב"ד, וכך היה הנוסח: "יכשל בחרם על דעתנו ועל דעת המקום ב"ה מי שחייב לחבירו ולא יודה", והנשבע עונה אמן... כמובן בתוספת האיום והגיזום שהזכירו הגאונים להביא מטה שמוציאים בה את המתים ומניחים על ידה תכריכין וכדומה.

כאמור, יוצא לפי זה, כשאב תובע בנו לפנות מקרקעין, האב צריך להישבע הסת, שבפועל הוא מוחרם אם הוא משקר. וכך יוצא שהבן מקלל את אביו.

כיוצא בדבר, אם האב תובע מבנו תביעה מסוג הנשבעים ונוטלין. כגון שעבד אצל בנו כפועל, שהדין שהפועל נשבע ונוטל.

אולם עיין בשו"ת כתב סופר (יו"ד, קט), דכל שהאב הוא התובע את בנו, ונשבע ונוטל, הוא הגורם לקללה, ולא הבן, ואין על הבן עוון. ועדיין צריכים אנו לעיין כשהבן נתבע ע"י אביו, והבן מודה במקצת וחייב שבועה והבן אינו רוצה להישבע, שהדין הוא שמשלם, אבל זכאי הוא להטיל חרם, לכל מי שתובעו בטענה שקרית (רמב"ם, טוען ונטען א,ד; שו"ע, חו"מ פז,יא) – ונמצא שהבן מקלל את אביו.

אולם, כבר ראינו לעיל, שיש מחלוקת בין פוסקי ההלכה, אם מותר לבן להטיל חרם סתם, שבו נלכד אביו. ואם כן, לא מיבעיא, למי שמתיר (=הרי"ף), שבמקרה דנן, אין איסור לבן שמודה במקצת להטיל חרם סתם, על מי שתובעו תביעה

שקרית, אלא אפילו לאלו שאוסרים להטיל חרם סתם, כנגד אביו (הרשב"ש והשו"א ומשיב). אפשר שבמקרה דנן יתירו, מאחר והאב הוא התובע, והוא הגורם לחרם.

כך יוצא, שכשהאב תובע את הבן ספק אם יש איסור של קללת הבן את האב. ועדיין צ"ע.

ג. סיכום

אכן גם בין אבות ובנים יש והם מתגלגלים לפתחי בתי דין. ואף שאין משוא פנים בדבר, ההלכה קובעת כללים, שההתדיינות בין אבות ובנים יתנהלו באופן שהבנים לא יעברו על מצוות כיבוד אבות ומוראם, ולא על איסור קללתם, כפי שראינו לעיל.